

Czas stracony czy odzyskany? Kilka słów o stanie dialogu między filozofią polską i włoską

„Nie potrzebujemy wielkich rzeczy ani Bóg wie jakich wielkich postaci”.
(Benedetto Croce)

Mówienie, że nikt nie jest samotną wyspą – poza oczywistymi względami retorycznymi i psychoterapeutycznymi – wydaje się nie tylko zwykłym truizmem, lecz zakrawa wręcz na przejaw poważniejszych błędów logicznych. Co więcej, do powszechnej świadomości przedostało się już przekonanie, że wszyscy żyją w jednej globalnej wiosce, a patrząc bardziej realistycznie, należałoby powiedzieć: w globalnym mieście. Czy rzecz ma się tak samo z filozofią współczesną? Czy wspólnota ludzi myślących jest już na drodze do utworzenia globalnej filozofii lub chociaż globalnej epistemologii?¹ Zmniejszając zasięg terytorialny i teoretyczny tej kwestii, warto zadać i spróbować odpowiedzieć na pytanie: Czy w historii i w czasach współczesnych istnieje dialog między filozofią włoską a polską? Z łatwością bowiem można wskazać na kilka punktów stykowych, które uprawniają do postawienia takiego pytania i posłużenia się nim w roli diagnostycznej, oceniającej kondycję obu domen filozoficznych.

Celem niniejszego artykułu jest próba przedstawienia złożoności relacji, jaka zachodzi między filozofią włoską i filozofią polską. Porównanie tych dwóch środowisk twórczych pomoże ustalić poziom zaangażowania teoretycznego oraz odsłonić wspólne obszary obu nauk. Dlatego też w punkcie pierwszym zagadnienie

---

¹ Por. *Global Epistemologies and Philosophies of Science*, eds. D. Ludwig [i in.], New York 2022. Autorzy monografii zachęcają do badań filozoficznych prowadzonych w kontekście życia wspólnotowego w erze postcovidowej. Proponują uogólnienie postulatów epistemologicznych celem utworzenia jednej powszechnej epistemologii ludzkości. Próbuje uwspólniać wzajemnie trzy komponenty światopoglądowe: naukę, filozofię i religię. Jednak projekt akceptowanych powszechnie uniwersalnych wartości epistemicznych należy uznać za kolejną współczesną postać utopii, która nader często stanowi istotny element składowy opoki ponowoczesnej.

istnienia filozofii włoskiej i jej współczesnej postaci ujęto w kategoriach problemów. W punkcie drugim rozważono kwestię, czy wobec polskiej historiografii filozoficznej również stawiano podobne wymagania. W punkcie trzecim szkicowo przedstawiono filozofię polską w jej odniesieniu do myśli włoskiej. Artykuł ten ma w zamiarze autora zabrać głos w toczącej się dyskusji o użyteczności i wewnętrznej konieczności uprawiania filozofii europejskiej zakotwiczonej w różnorodności językowej i kulturowej, unikającej równocześnie metody bilateralnej, w której istnieją teksty pisane w języku angielskim i narodowym. Humanistyka polska i włoska, oddziałujące na siebie wzajemnie na przestrzeni kilkuset lat, wzbogacały zawsze swoją wrażliwość na problem człowieka zanurzonego w historii.

Czy istnieje filozofia włoska?

Z pewnością każdy, kto zainteresuje się filozofią włoską, wcześniej czy później napotka powyższe pytanie². Filozofom innych narodowości, którzy czytają teksty filozoficzne wybiórczo lub w jakimś szczególnym kontekście, np. ontologicznym czy epistemologicznym, może się wydawać, że status metodologiczny myśli włoskiej jest zagadnieniem marginalnym, roztrząsanym z powodu pewnej nadwrażliwości intelektualnej. Jednakże od momentu zjednoczenia państwa włoskiego w 1861 r. (wł. *risorgimento*) było to jedno z pytań głównych, poprzez które filozofowie poszukiwali specyfiki filozofii włoskiej³. Okres powojenny w Italii jest nie tylko czasem narastania konfliktu interpretacyjnego między marksizmem a filozofią chrześcijańską (rozumianą jako neoscholastyka oraz personalizm), ale również ożywienia debaty dotyczącej statusu filozofii włoskiej⁴.

² Zob. *La filosofia italiana del Novecento. Autori e metodi*, a cura di G. Polizzi, Pisa 2019, s. 5. Jako tekst klasyczny przedstawiający to zagadnienie można wskazać publikację: B. Spaventa, *La filosofia italiana nelle relazioni con la filosofia europea*, Roma 2003, z krytycznym opracowaniem Alessandra Savorellego.

³ Inaczej przedstawia to zagadnienie Giovanni Gentile (*Storia della filosofia italiana dalle origini al XV secolo*, Brindisi 2015) i Eugenio Garin (*Storia della filosofia italiana*, vol. 1, *Dalle origini all'umanesimo*, Brescia 1978). Dokonania tych autorów uznano po śmierci za przełomowe w rozwoju filozofii włoskiej. Co więcej, w obu monografiach widać narastanie problemu interpretacji historii filozofii włoskiej w odniesieniu do starożytności greckiej (Cesarstwo Rzymskie). Współcześnie przeważa stanowisko, w którym przedstawia się historię filozofii włoskiej, stosując cezurę czasową *risorgimento*, a więc zjednoczenia Włoch w 1861 r. Przyjęto tu drugi, nowszy pogląd, zgodnie z którym zjednoczenie Włoch uważa się za początek współczesnej filozofii włoskiej. To, co z pewnością scala okres przed zjednoczeniem i następujący po nim, to główna tematyka filozoficzna filozofii włoskiej: człowiek oraz jego historyczne uwarunkowanie i odniesienie do społeczeństwa.

⁴ M. Ferrari, *Mezzo secolo di filosofia italiana. Dal secondo dopoguerra al nuovo millennio*, Bologna 2016; M. Mustè, *La filosofia dell'idealismo italiano*, Roma 2008. Ważnym głosem w debacie jest również wydana w 1985 r. przez wydawnictwo Laterza monografia *La filosofia italiana dal dopoguerra a oggi*, do której teksty napisali następujący filozofowie

Jedną z propozycji zdefiniowania, czym jest filozofia włoska, przedstawia Corrado Claverini⁵. Myśliciel ten stawia pytanie, czy istnieją kryteria terytorialne lub językowe identyfikujące poszczególne filozofie narodowe, czy filozofia ma swoją narodowość. Artykuł prowadzi czytelnika od koncepcji „europejskiego obiegu myśli włoskiej” Bertranda Spaventy do tzw. *Italian Theory* Roberta Esposito. Dyskusję dotyczącą kwestii istnienia filozofii włoskiej Claverini rozstrzyga za pomocą dwóch pytań pomocniczych: czy jest uprawnione mówienie o filozofii włoskiej oraz – zakładając, że istnieje taka filozofia – jaka jest jej specyfika, która odróżniałaby ją np. od innych źródeł myślenia, np. francuskich, niemieckich czy angielskich⁶. Claverini wymienia w przypisach od 9 do 14 (dotyczących zagadnień wstępnych, metodologicznych monografi) ponad 200 pozycji traktujących bezpośrednio lub pośrednio o statusie i historiografii filozofii włoskiej. Wnioski, jakie nasuwa lektura wspomnianego tekstu, są następujące: (a) od samego początku, tj. od zjednoczenia Włoch, w literaturze filozoficznej prowadzi się refleksję nad statusem filozofii włoskiej⁷, (b) historia państwa i społeczeństwa, wraz z silnymi przemianami (zwłaszcza ruch faszystowski oraz powstanie republiki), znajduje swoją interpretację w historiografii filozoficznej, (c) historia powojenna z dwoma głównymi osiami napędowymi myśli włoskiej, tzn. marksizmem i filozofią chrześcijańską (neoscholastyka lub personalizizm), wykazuje lawinowy wzrost publikacji, spotkań i konferencji, (d) przełom XX i XXI w., a zwłaszcza wejście w epokę komunikacji cyfrowej, przyspieszyły i ułatwiły dostęp innym filozofom do myśli włoskiej⁸, (e) autorefleksja filozoficzna z po-

---

włoscy: Eugenio Garin, Mario Dal Pra, Marcello Pera, Giuseppe Beddeschi, Adriano Bausola, Valerio Verra.

⁵ C. Claverini, *La filosofia italiana come problema. Da Bertrando Spaventa all'Italian Theory*, „Giornale Critico di Storia delle Idee” 15 (2016), s. 179–188. Artykuł ten znalazł swoje szczegółowe uzupełnienie w wydanej pięć lat później monografii: C. Claverini, *La tradizione filosofica italiana. Quattro paradigmi interpretativi*, Macerata 2021. Po omówieniu zagadnień wstępnych dotyczących relacji między filozofią a historią, niebezpieczeństwa nacjonalizmu oraz triady: państwo, naród, terytorium, autor przechodzi do przedstawienia czterech osobowości filozofii włoskiej, które poprzez swoje idee i oddziaływanie odcisnęły znaczące piętno na definiowaniu pojęcia filozofii włoskiej. Są nimi: Bertrando Spaventa – filozof walczący (s. 31–52); Giovanni Gentile – historyk filozofii włoskiej (s. 53–86); Eugenio Garin (powrót do historii, s. 87–104); oraz Roberto Esposito (*Italian Thought*, s. 105–124).

⁶ C. Claverini, *La tradizione...*, dz. cyt., s. 7.

⁷ To przedsięwzięcie historiografów włoskich należy uznać za osobliwe. Trudno wskazać na podobny *status questionis* w innych tradycjach językowych. Owa specyficznie włoska autorefleksja filozoficzna powinna stanowić punkt wyjścia do dialogu kultur obu państw, tj. włoskiej i polskiej.

⁸ Szczególnie jest to widoczne w nurcie tzw. *Italian Theory*. Na ten temat: zob. G. Treiber, T. Christiaens, *Introduction: Italian Theory and the Problem of Potentiality*, „Italian Studies” 76 (2021), iss. 2, s. 121–127. Autorzy zauważają, że filozofia włoska w osobach takich badaczy, jak Giorgio Agamben, Antonio Negri czy Roberto Esposito, osiąga współ-

czątku XXI w. doprowadziła do ukonstytuowania się środowiska w pewnym sensie nacjonalistycznego, skupionego wokół czasopisma „Filosofia Italiana”⁹, w którym publikowane są artykuły tylko po włosku i traktujące wyłącznie o filozofii włoskiej¹⁰.

W XXI w. filozofia włoska – poza autorefleksyjnym odniesieniem się do własnych początków i metodologii historiograficznej – nadal rozwija badania prowadzone w kluczu neomarksistowskim dotyczące relacji społeczeństwa i jednostki, tzw. *Italian Theory*, rozważa zagadnienia poruszane w filozofii analitycznej, z mniejszym już zaangażowaniem zastanawia się nad człowiekiem w duchu filozofii chrześcijańskiej¹¹, marginalnie rozwija zagadnienia podjęte w XX w. określone mianem egzystencjalizmu włoskiego¹².

W podsumowaniu powyższych rozważań trzeba podkreślić, że filozofia włoska w odróżnieniu od innych odmian narodowych odznacza się historiograficznym namysłem nad swoimi początkami i specyfiką. Główne bloki tematyczne podejmowa-

---

częśnie globalny zasięg teoretyczny. Postawienie pytań dotyczących biopolityki, konfliktu między pracownikiem a przedsiębiorcą, wolności jednostki w świecie globalizacji w kontekście arystotelesowskiej (a nie tylko scholastycznej) koncepcji potencjonalności nadaje teorii włoskiej charakter globalny w sensie teoretycznym i terytorialnym. Wyróżnia w ten sposób ów najbardziej znany współcześnie prąd filozoficzny pochodzący z Italii. Za prace klasyczne w nurcie *Italian Theory* należy uznać: A. Negri, *Marx beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, London 1979; A. Negri, M. Hardt, *Imperium*, tłum. S. Ślusarski, A. Kolbaniuk, Warszawa 2005; A. Negri, M. Hardt, *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York 2004. Podsumowaniem badań i ważnym ich uzupełnieniem jest trzecia książka wspomnianych autorów: A. Negri, M. Hardt, *Commonwealth*, Boston 2009; R. Esposito, *Pojęcia polityczne. Wspólnota, immunizacja, biopolityka*, Kraków 2015.

⁹ *Filosofia Italiana*, filosofiaitaliana.net [dostęp: 09 I 2024 r.].

¹⁰ Wyjątkowo rzadkie stanowisko historiograficzne.

¹¹ Wydaje się, że aktualna pozycja personalizmu chrześcijańskiego i filozofii neoscholastycznej we Włoszech ulega przesunięciu ku pewnej formie sekularyzacji, tracąc swoją dialogiczną dynamikę. Zagadnienie to wymaga osobnych studiów krytycznych, których jednym z punktów wyjścia mogłaby być monografia niemieckiego filozofa Petera Sloterdijka, *Gorliwość Boga. O walce trzech monoteizmów*, Warszawa 2013.

¹² Najważniejsi przedstawiciele egzystencjalizmu włoskiego to: Nicola Abbagnano (1901–1970), Luigi Pareyson (1918–1991), Enrico Castelli (1900–1977). Wybrane teksty wprowadzające w wewnętrzne napięcia egzystencjalizmu włoskiego i przybliżające go to: P. Valenza, *Esistenzialismi: Filosofie della crisi in Italia a cavallo della Seconda Geurra Mondiale*, „Syzetesis” 7 (2020), s. 165–185; A.M. Dell’Oro, *L’esistenzialismo – filosofia alla moda*, Brescia 1948. W 2022 r. na włoskim rynku wydawniczym ukazała się klasyczna pozycja: N. Abbagnano *Introduzione all’esistenzialismo*, Milano–Udine 2022. Pierwszą edycję tej książki wydrukowano w 1942 r. nakładem wydawnictwa Bompiani z Mediolanu. Najnowszą zaś opublikowano jako trzecią pozycję w serii *Introduzione alla Filosofia (Wstęp do Filozofii)*. W literaturze języka polskiego opracowanie tego włoskiego filozofia nie zostało nigdy szczegółowo omówione, z wyjątkiem prac o charakterze przyczynkowym i recenzyjnym. Por. J. Bartoszewski [rec.], „*Introduzione all’esistenzialismo*”, Nicola Abbagnano, „*Studia Sieradzana*” 2 (2012), s. 89–92.

ne przez włoskich filozofów są omawiane systematycznie i synchronicznie w łączności z myślą europejską i ogólnie anglojęzyczną¹³.

Polskie lustro filozoficzne

W punkcie drugim podejmuje się pytanie, czy w polskiej historiografii filozoficznej można znaleźć podobne ujęcie jej początków i specyfiki, jak dzieje się to w przypadku współczesnej myśli włoskiej.

W bibliografii załączonej do artykułu *Polish Ideas in Philosophy (Polish Philosophy and Philosophy in Poland)* Maciej Woźniczka i Dariusz Dąbek wymieniają blisko 200 publikacji poświęconych historiografii polskiej myśli filozoficznej¹⁴. Zaznajomienie się z kilkoma pozycjami z tej listy pozwala na wyciągnięcie kilku następujących wniosków ogólnych, istotnych z punktu widzenia omawianego tematu: (a) filozofia polska od swoich historycznych początków średniowiecznych pozostaje otwarta na tematy i rozstrzygnięcia proponowane przez inne tradycje językowe, (b) filozofowie polscy podejmują liczne dyskusje metateoretyczne, wzbogacając światową literaturę filozoficzną, np. szkoła lwowsko-warszawska, fenomenologia Romana Ingardena (1893–1970), (c) w tradycji filozoficznej, zwłaszcza rozbiorowej i porozbiorowej, można znaleźć krystalizowanie się tematów, problemów i ich rozwiązań specyficznie polskich, (d) polska myśl filozoficzna odznacza się istotnym zaangażowaniem w przekład z języków oryginalnych oraz lekturę tekstów filozoficznych, (e) polska filozofia powojenna ogniskuje się przede wszystkim na sporze światopoglądowym pomiędzy marksistami i neoscholastyką (filozofią chrześcijańską)¹⁵.

¹³ W literaturze filozoficznej języka francuskiego istnieje wątek badawczy, który podważa oryginalność tzw. *French Theory*, jakoby konkurencyjnej wobec *Italian Theory*. Ten krytyczny głos można uznać za potwierdzenie argumentu o przełamywaniu prowincjonalizmu filozofii włoskiej. Zob. I. Alfandary, *Pourquoi la « French Theory » n'existe pas, « Palimpsestes »* (2019), n° 33, s. 214–226. Autorka rozwija argumentację przeciw istnieniu *French Theory*. Zauważa, że (a) w kulturze języka francuskiego już od Kartezjusza istnieje swoisty stosunek myśli filozoficznej do języka francuskiego, (b) od XIX w. część filozofów francuskich nieustannie pozostaje pod silnym wpływem i urokiem filozofii niemieckiej, (c) filozofia cieszy się we Francji wyjątkową pozycją społeczną, (d) teoria francuska nie jest wyłącznie francuska ani nie jest zasadniczo francuska, (e) nie jest pojęciem, lecz nazwą, wymyśloną i stosowaną na uniwersytetach amerykańskich.

¹⁴ D. Dąbek, M. Woźniczka, *Polish Ideas in Philosophy (Polish Philosophy and Philosophy in Poland)*, „Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie” 8 (2011), s. 33–59. Poza dyskusją dotyczącą zagadnienia charakteru polskiej filozofii autorzy ułatwiają też czytelnikowi przegląd historycznych prac poświęconych omawianemu zagadnieniu w wielowarstwowej bibliografii.

¹⁵ Por. W. Chudy, *Filozofia polska po II wojnie światowej. (Szkic)*, „Studia Philosophiae Christianae” 26 (1990), nr 1, s. 129–141. Artykuł jest próbą (szkicem) podsumowania stanu filozofii polskiej na przełomie lat 1989/1990. Można uznać tę datę za początek silnego zwrotu filozoficznego w Polsce, związanego ze zmianami demokratycznymi. Podział historii filozofii powojennej na cztery ściśle oddzielone datami okresy wydaje się zbyt

Raczej trudno jednak wskazać na paralele do włoskich dyskusje historiograficzne dotyczące początków, a zwłaszcza cech narodowych filozofii polskiej. Okresu zaborów nie uznaje się za granicę polskiej filozofii. Istnieje kilka przyczyn takiego stanu rzeczy: (a) proces jednoczenia Polski przebiegał w okresie przedheglowskim¹⁶, tzn. filozofia średniowieczna i odrodzenia jakościowo inaczej interpretowała historię; (b) Italia (inaczej niż Rzeczpospolita) aż do utworzenia powojennej republiki była krajem młodym, konserwatywnym, o mocnych inspiracjach monarchistycznych, (c) filozofów polskich inspirowało położenie geograficzne między potężnymi państwami europejskimi, wymagające od nich nieustannego poszukiwania językowych form wyrazu myśli¹⁷, (d) w granicach Polski trudno wskazać regiony geograficzne, w których przebiegałyby dynamiczne procesy emancypacyjne i autonomizujące.

Podsumowując powyższy punkt, należy zaznaczyć, że filozofia polska z odrębną częściowo historią, otwarta na myśli i wierzenia innych narodów, może być doskonałym lustrem i partnerem do dyskusji dla poszukującej swojej tożsamości współczesnej filozofii włoskiej. Nasuwa się też nieoczekiwany wniosek, że obie filozofie łączy neomarksizm i filozofia neoscholastyczna¹⁸. Oba kręgi kulturowe mogłyby odnaleźć wspólny język teoretyczny w tych dwóch dziedzinach.

Wzajemna relacja: trudne małżeństwo

W punkcie tym na przykładzie dwóch filozofów włoskich nakreśla się charakterystyczny sposób podejścia filozofii polskiej do włoskiej. Rozważa się również, jak przedstawia się sytuacja po drugiej stronie Alp. Jednym z największych filozofów założycieli współczesnej filozofii włoskiej jest Benedetto Croce. Łukasz Jan Berezowski zauważa w swojej monografii (jednej z nielicznych całościowo poświęconych temu filozofowi), że polską literaturę filozoficzną charakteryzuje znaczące niedoszacowanie twórczości pisarskiej Crocego¹⁹. Berezowski do-

---

sztuczny. W. Chudy wskazuje, że jednym z największych mankamentów polskiej filozofii powojennej było zmniejszające się zainteresowanie filozofią teoretyczną, co skutkowało osłabieniem merytorycznym i metodologicznym podstaw uprawianej w kraju filozofii. Por. W. Chudy, *Filozofia polska...*, art. cyt., s. 141.

¹⁶ W. Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym*, Kraków 2016, s. 99. Autor przedstawia B. Crocego i G. Gentilego jako dwóch prominentnych idealistów włoskich (heglistów). Nawiązywali oni do teźże filozofii w zakresie ideologii i polityki, jednakże Croce był krytykiem faszyzmu.

¹⁷ Wielu polskich filozofów na przełomie XIX i XX w. posługiwało się co najmniej dwoma językami.

¹⁸ Obok marksizmu i filozofii chrześcijańskiej wymienia się również fenomenologię. Zob. W. Chudy, *Filozofia polska...*, art. cyt., s. 135.

¹⁹ *Ze świata idei Benedetta Crocego: o kulturze, religii i przekładzie*, red. Ł.J. Berezowski, Łódź 2022, s. 11. Berezowski zauważa fakt, że upłynęło ponad 60 lat od jedynej publikacji jednego z najważniejszych filozofów włoskich w języku polskim: B. Croce,

strzeżać²⁰, że w polskiej bibliografii próżno by szukać tłumaczeń najważniejszych komentarzy do myśli Crocego. Wymienia też trzy powody²¹, z powodu których trudno jest tłumaczyć jego teksty²²: (a) naturalna bariera kodu językowego, (b) odmienność ducha epoki, (c) dylematy interpretacyjne, ponadnarodowe. Berezowski uważa, że w Polsce po 1989 r. stało się możliwe bardziej krytyczne podejście do prac włoskiego filozofa²³. Wymienia teksty polskich autorów, którzy na początku XXI w. zajęli się systematycznymi studiami nad tekstami Crocego²⁴. Znamienne, że odejście filozofii polskiej od polityki (i *vice versa*) na przełomie lat 1989/1990 otworzyło możliwości tłumaczenia i krytycznego opracowania tekstów jednego z największych filozofów Italii.

Filozofia polska pozostaje niestety w większej części nieznaną i nie jest dyskutowana we Włoszech. Znani polscy filozofowie to przedstawiciele szkoły lwowsko-warszawskiej, np. Alfred Tarski (1901–1983), oraz niektórzy przedstawiciele warszawskiej szkoły socjologicznej z Zygmuntem Baumanem (1925–2017) i Leszkiem Kołakowskim (1927–2009) na czele. Najbardziej znany polski filozof to Karol Wojtyła (1920–2005), o którego dorobku filozoficznym pisze się, co prawda, nad Tybrem, ale najczęściej w kontekście teologicznym. Niemniej należałoby sobie życzyć, by dalsze badania krytyczne dotyczące relacji filozofii polskiej i włoskiej publikowano w wydaniach dwujęzycznych. Może trzeba by przetłumaczyć więcej tekstów polskich filozofów na język włoski i wywołać tym samym ferment twórczy, który z czasem mógłby zaowocować powołaniem międzyuniwersyteckiego centrum dialogu filozofii włoskiej i polskiej.

Zarys estetyki, Warszawa 1961. Po 1989 r. przełożono na język polski inną jego pracę, a mianowicie: B. Croce, *Historia Europy w XIX wieku*, tłum. J. Ugniewska, Warszawa 1998. Jak podkreśla Berezowski, wiele mniejszych dzieł włoskiego filozofa tłumaczono i publikowano w miejscach rozproszonych, stąd trudno dziś ustalić kompletną bibliografię jego prac. Jako potwierdzenie wspomnianej tezy: zob. B. Croce, *Kto jest „faszystą”?*, w: *Faszyzmy europejskie (1922–1945) w oczach współczesnych i historyków*, red. i wstęp J.W. Borejsza, tłum. A. Kreisberg [i in.], Warszawa 1979, s. 301–302. Warto dodać, że w wymienionej monografii redaktor umieszcza też kilku innych włoskich filozofów i historyków. Są nimi: Luigi Salvatorelli (1886–1974), Palmiro Togliatti (1893–1964), Angelo Tosca (1892–1960), Alberto Aquarone (1930–1985), Renzo de Felice (1929–1996).

²⁰ *Ze świata idei...*, dz. cyt., s. 11. Choć Berezowski wymienia kilka nazwisk specjalistów zajmujących się myślą B. Crocego, to jednak wydaje się, że miał na myśli przede wszystkim następujące dzieło: M. Salucci, *Critica letteraria ed estetica in Benedetto Croce*, Firenze 1990.

²¹ Wydaje się, że uwagi te odnoszą się do większości obcojęzycznych tekstów filozoficznych.

²² *Ze świata idei...*, dz. cyt., s. 12.

²³ *Ze świata idei...*, dz. cyt., s. 77.

²⁴ *Ze świata idei...*, dz. cyt., s. 77–78.

Na koniec warto przywołać jeszcze jedną myśl związaną z twórczością filozoficzną współczesnego pisarza włoskiego, Giorgia Agambena²⁵. Od wielu lat ukazują się w Polsce tłumaczenia jego monografii, artykułów i innych tekstów. Nowość warta odnotowania polega na tym, że większość tych tekstów przetłumaczono z języka angielskiego²⁶. Można odnieść wrażenie, że teksty filozoficzne napisane oryginalnie w innym języku niż angielski pozostają niewidoczne dla niektórych filozofów akademickich. Może więc warto wrócić w Polsce do tradycji dwujęzycznych studiów filozoficznych? Wszak wzajemne poznawanie kultur filozoficznych Włoch i Polski nie tylko poszerzyłoby ilość wątków we współczesnych dyskusjach filozoficznych, ale podwyższyłoby też poziom ich kultury intelektualnej. Przecież to o jej dobrostan zabiegali przez lata filozofowie znani i ci mniej znani.

Zakończenie

Celem artykułu było wprowadzenie do dyskusji dotyczącej wzajemnej relacji filozofii włoskiej i polskiej. W punkcie pierwszym przedstawiono zakres bibliograficzny, na podstawie którego widać aktualność pytania: Czy istnieje filozofia włoska? Wniosek, który wypływa z przejrzenia tej literatury, można by zamknąć w stwierdzeniu, że filozofia włoska jest twórczym fermentem, który podejmuje żywotne problemy człowieka. Punkt drugi ograniczono do pobieżnego poszukiwania odpowiedzi na pytanie analogiczne: Czy istnieje filozofia polska? Odpowiedź na to pytanie prowadzi do wniosku, że filozofia polska może być znakomitym partnerem w dyskusji intelektualnej pomiędzy oboma kręgami kulturowymi. Trzeci punkt na zasadzie

²⁵ Interesujące są wyniki statystyczne uzyskane na podstawie przeglądarki internetowej Google. Dziesiątego grudnia 2023 r. następujące hasła uzyskały następujące wyniki: *Agamben (Giorgio)*: 7 330 000, *Eco (Umberto)*: 16 600 000, *Tarski (Alfred)*: 17 200 000, *Ingarden (Roman)*: 220 000 000, *filozofia polska*: 28 000 000, *filozofia włoska*: 4 500 000, *filosofia italiana*: 28 200 000, *filosofia polacca*: 12 300 000. Największa dysproporcja liczbowa występuje między hasłami *filozofia polska* i *filozofia włoska* zapisanymi w języku polskim.

²⁶ B. Bednarczyk, *Agamben in polacco. Aspetti teorici e pratici della traduzione del testo filosofico* [praca magisterska napisana pod kierunkiem J. Miszałskiej], Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2021; zob. <https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/handle/item/298907> [dostęp: 8 XII 2023 r.]. Autor podjął się zadania rekonstrukcji procesu translacyjnego tekstów filozoficznych. Jest to zagadnienie pilne i konieczne w dobie dostępu do cyfrowych baz danych oraz wykorzystywania tzw. sztucznej inteligencji w tłumaczeniach filozoficznych. Potrzebna jest monografia uwrażliwiająca filozofów na problematykę złożoności procesu tłumaczenia tekstów filozoficznych. Natomiast o problematyce przekładu tekstów literackich na język włoski: zob. G. Franczak, „Ogumienie mózgu” w „*slabym świetle postępu*”. *O pułapkach translacji syntagmatycznej i niebezpośredniej na przykładzie włoskiej wersji „Biegunów” Olgi Tokarczuk*, „Między Oryginałem a Przekładem” 27 (2021), nr 2 (52), s. 35–61. Autor przedstawia wyniki porównawcze tekstu oryginalnego z tłumaczeniami na język angielski i włoski, wskazując na błędy wynikające z braku przeniesienia pracy translacyjnej na wyższy poziom metajęzykowy.

pars pro toto ukazał najważniejsze etapy procesu recepcji myśli Benedetto Crocego i Giorgia Agambena, ilustrując w ten sposób trudności związane z wzajemnym poznawaniem i zrozumieniem.

Na kwestię tytułową, czy relacja między filozofią włoską i filozofią polską to czas stracony, czy odzyskany, można odpowiedzieć ironicznie, że jest to czas zatroskany.

Bibliografia

Opracowania

Abbagnano N., *Introduzione all'esistenzialismo*, Milano–Udine 2022.

Alfandary I., *Pourquoi la « French Theory » n'existe pas*, « Palimpsestes » (2019), n° 33, s. 214–226.

Bartoszewski J. [rec.], „*Introduzione all'esistenzialismo*”, Nicola Abbagnano, „*Studia Sieradzana*” 2 (2012), s. 89–92.

Bednarczyk B., *Agamben in polacco. Aspetti teorici e pratici della traduzione del testo filosofico* [praca magisterska napisana po kierunku J. Miszalskiej], Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2021.

Chudy W., *Filozofia polska po II wojnie światowej. (Szkic)*, „*Studia Philosophiae Christianae*” 26 (1990), nr 1, s. 129–141.

Claverini C., *La filosofia italiana come problema. Da Bertrando Spaventa all'Italian Theory*, „*Giornale Critico di Storia delle Idee*” 15 (2016), s. 179–188.

Claverini C., *La tradizione filosofica italiana. Quattro paradigmi interpretativi*, Macerata 2021.

Croce B., *Historia Europy w XIX wieku*, tłum. J. Ugniewska, Warszawa 1998.

Croce B., *Kto jest „faszystą”?*, w: *Faszyzmy europejskie (1922–1945) w oczach współczesnych i historyków*, red. i wstęp J.W. Borejsza, tłum. A. Kreisberg [i in.], Warszawa 1979, s. 301–302.

Croce B., *Zarys estetyki*, Warszawa 1961.

Dąbek D., Woźniczka M., *Polish Ideas in Philosophy (Polish Philosophy and Philosophy in Poland)*, „*Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie*” 8 (2011), s. 33–59.

Dell'Oro A.M., *L'esistenzialismo – filosofia alla moda*, Brescia 1948.

Esposito R., *Pojęcia polityczne. Wspólnota, immunizacja, biopolityka*, Kraków 2015.

Ferrari M., *Mezzo secolo di filosofia italiana. Dal secondo dopoguerra al nuovo millennio*, Bologna 2016.

Franczak G., „*Ogumienie mózgu*” w „*ślabym świetle postępu*”. *O pułapkach translacji syntagmatycznej i niebezpośredniej na przykładzie włoskiej wersji „Biegunów” Olgi Tokarczuk*, „*Między Oryginałem a Przekładem*” 27 (2021), nr 2 (52), s. 35–61.

- Garin E., *Storia della filosofia italiana*, vol. 1, *Dalle origini all'umanesimo*, Brescia 1978.
- Gentile G., *Storia della filosofia italiana dalle origini al XV secolo*, Brindisi 2015.
- Global Epistemologies and Philosophies of Science*, eds. D. Ludwig [i in.], New York 2022.
- Kozub-Ciembroniewicz W., *Doktryna i system władzy Włoch faszystowskich na tle porównawczym*, Kraków 2016.
- La filosofia italiana dal dopoguerra a oggi*, a cura di A. Bausola, Roma 1985.
- La filosofia italiana del Novecento. Autori e metodi*, a cura di G. Polizzi, Pisa 2019.
- Mustè M., *La filosofia dell'idealismo italiano*, Roma 2008.
- Negri A., Hardt M., *Commonwealth*, Boston 2009.
- Negri A., Hardt M., *Imperium*, tłum. S. Ślusarski, A. Kołbaniuk, Warszawa 2005.
- Negri A., Hardt M., *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*, New York 2004.
- Negri A., *Marx beyond Marx: Lessons on the Grundrisse*, London 1979.
- Salucci M., *Critica letteraria ed estetica in Benedetto Croce*, Firenze 1990.
- Sloterdijk P., *Gorliwość Boga. O walce trzech monoteizmów*, Warszawa 2013.
- Spaventa B., *La filosofia italiana nelle relazioni con la filosofia europea*, Roma 2003.
- Treiber G., Christiaens T., *Introduction: Italian Theory and the Problem of Potentiality*, "Italian Studies" 76 (2021), iss. 2, s. 121–127.
- Valenza P., *Esistenzialismi: Filosofie della crisi in Italia a cavallo della Seconda Geurra Mondiale*, "Syzetesis" 7 (2020), s. 165–185.
- Ze świata idei Benedetto Crocego: o kulturze, religii i przekładzie*, red. Ł.J. Berzowski, Łódź 2022.

Streszczenie

Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie jednego z szeroko dyskutowanych problemów w filozofii włoskiej: jej status metodologiczny i historiograficzny. Od momentu zjednoczenia Włoch do dziś trwa filozoficzna debata na ten temat. Czy filozofia włoska może stać się siłą inspirującą dla filozofii polskiej i odwrotnie? Przedstawione rozumowanie przebiegało następująco: punktem wyjścia były rozważania dotyczące statusu filozofii włoskiej, następnie postawiono pytanie, czy filozofia polska, mająca swoją specyfikę, może nawiązać dialog z filozofią włoską. W ostatniej części na przykładzie B. Crocego i G. Agambena opisano najważniejsze przyczyny trudności komunikacyjnych między filozofią włoską i filozofią polską.

Słowa kluczowe: filozofia włoska, filozofia polska, metodologia filozofii, narodowość filozofii

Time Lost or Time Regained? A Few Words about the Condition of the Dialogue between Polish and Italian Philosophy

Summary

The aim of my article is to present one of the widely discussed problems in Italian philosophy: its methodological and historiographic status. Since the Unification of Italy to this day, there has been a philosophical debate on this topic. Can Italian philosophy become an inspiring force for Polish philosophy and vice versa? My argument has the following structure: the starting point is considerations regarding the status of Italian philosophy, then I pose the question: whether Polish philosophy, which has its own specificity, can enter into dialogue with Italian philosophy. In the last part, I present, using the example of B. Croce and G. Agamben, the most important reasons for communication difficulties between Italian and Polish philosophy.

Key words: Italian philosophy, Polish philosophy, methodology of philosophy, nationality of philosophy